

Hamdija Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba.*

Sa zadovoljstvom sam pročitao studiju r. Hamdije Kapidžića koja se odnosi na porodicu Rizvanbegovića u Hercegovini i koja je objavljena pod gornjim naslovom.

Nakon pročitano rada i potpunog uvida u materiju, možemo reći da bismo radije taj naslov vidjeli kao Prilike u Hercegovini u vrijeme uprave Ali-paše Rizvanbegovića. Pa ipak, mi se na tome ne bismo zadržavali.

Rad sadrži slijedeća poglavlja:

- *Porijeklo porodice Rizvanbegović;*
- *Provođenje reformama u Bosni i otpori protiv njih;*
- *Odnosi Ali-paše Rizvanbegovića i Vladike Petra II Petrovića;*
- *Odnos Ali-paše Rizvanbegovića prema Porti i bosanskim vezirima;*
- *Slom bosanske feudalne aristokratije;*
- *Omer-pašin odlazak u Krajinu i Ali-pašina pogibija.*

U okviru navedenih poglavlja postavljeno je više pitanja koja su u vezi sa postavljenom temom. Tih pitanja ili podpoglavlja ima 36. Takav raspored uradio je redaktor ovoga rada i mi se u to nećemo uplitati.

Smatramo, da ovaj rad prof. Kapidžića ima značaj i za savremena istraživanja i našu historijsku nauku. Zbog toga ćemo se sa zadovoljstvom osvrnuti samo na neka pitanja iz ovoga rada za koja smatramo da su najvažnija.

r. Hamdija Kapidžić je svoj naučno-istraživački rad počeo u ranim godinama treće decenije 20. stoljeća i u vrijeme kada se u Bosni udaraju temelji savremene bosansko-hercegovačke historiografije. Većina njegovih radova ili oni najvažniji odnose se na hercegovačku oblast naše zemlje. Bez obzira na to da li je to bio afinitet samog istraživača ili svijest o potrebi da se ta oblast izučava, nama je zadovoljstvo istaknuti da je time Hamdija Kapidžić učinio veliku i korisnu uslugu našoj nauci. Jer, period povijesti koji je on izučavao, predstavlja period koji je imao presudan značaj i za savremena zbivanja u našoj zemlji i historiji, a područje poznato kao Hercegovina smješteno na prostoru gdje se dodiruju ili ukrštaju granice raznih zemalja i država, stoji kao branik na granicama Bosne od vremena koje je veoma udaljeno od vremena djelovanja porodice Rizvanbegovića ili, posebno, Ali-paše kao njenog posljednjeg istaknutog predstavnika. Na prostorima Bosne, 18. i 19. stoljeće donose smjenu stranih društveno-političkih sistema, smjenu vlasti dva velika svjetska carstva, pojavu novih tokova u ekonomskim i društvenim odnosima, vrijeme početka razvoja savremene narodnosne i nacionalne svijesti u Bosni ili bolje reći u okvirima Osmanskog carstva pa i Austrijske (Austro-Ugarske) carevine. Sve je to ostavljalo dubokog traga u životu naroda ove zemlje. U svim tim zbivanjima svoje mjesto ima i porodica Rizvanbegovića.

Vrijeme početka njegova naučnog istraživanja je, s druge strane, karakteristično pomanjkanjem autentičnih arhivskih izvora i pojavom mnogobrojne kvazi historijske literature, dakle, one koja nema naučnu validnost. To je vrijeme kada se još nije završio, ako je i danas završen, period romantičarske historiografije na ovim prostorima, a koja je opterećena različitim nenaučnim nanosima. Osobito je bila izražena tendencija onemogućavanja izučavanja historije Bosne kao autentične historije ove zemlje i njeno, planirano, podvođenje pod historiografije drugih, susjednih zemalja koje, naučno posmatrano, nemaju nikakve veze sa objektivnom historijom Bosne.

Rad koji se ovdje objavljuje nastao je, također, tridesetih godina 20. stoljeća. Prema tome, neminovno je da se u njemu osjeća velika vremenska distanca u odnosu na sadašnji nivo istraživanja i pogotovu na sadašnji položaj ove zemlje. Ali, ako se to zanemari i rad se posmatra sa stajališta cilja koji je istraživač sebi postavio i načina na koji je to uradio, onda za nas nema bojazni da pozitivno ocijenimo ovaj rad. U osnovi ovoga rada je porodica Rizvanbegovića iz Stoca, ali je autor nju morao uklopiti u čitav niz povijesnih zbivanja unutar Bosne i onih izvan Bosne koji su imali odraza i uticaja na historiju Bosne.

Porodica Rizvanbegovića predstavlja vrlo istaknutu plemićku porodicu, osobito u 18. i 19. stoljeću u Bosni. Ovdje mislimo na njenu i vojničku i političku i ekonomsku ulogu u jugoistočnoj Bosni, odnosno istočnoj Hercegovini. Centar njenog vojničkog i političkog djelovanja je grad i tvrđava Stolac, koja je zauzimala mjesto granične oblasti prema Mletačkoj i kasnije Austrijskoj državi i prema dvjema slavenskim tvorevinama na ovom području, tributarnoj državi Dubrovačkoj republici i, također, prema Osmanskoj državi zavisnoj Crnoj Gori. To znači, na vrlo osjetljivom ali i strateški vrlo važnom mjestu za Bosnu, posebno u tim dosta burnim pa i teškim vremenima za našu zemlju. Naravno, manje teškim nego što su današnja vremena.

Autor je rad započeo nastojanjem da utvrdi porijeklo porodice Rizvanbegovića u Stocu. Utvrđivanje porijekla plemićkih porodica u Bosni, u vremenima kada je on istraživao, bilo je inicirano ili podstaknuto raznim omalovažavanjima, poricanjima i nastojanjima da se cjelokupno društvo u Bosni i tada i u prošlim vremenima poseljači i tako napravi uravnilovka sa ostalim balkanskim društvima. Osobito je bio izražen pokušaj prikazivanja bosanskog muslimanskog plemstva kao skorojevićkog, što ono nije bilo. Ali, to znači da su kod različitih istraživača i ciljevi bili različiti. Cilj istraživanja Hamdije Kapidžića bio je da objektivno, koliko je to moguće, prikaže ovu porodicu i s njene unutrašnje strane i njenog djelovanja u javnom, društveno-političkom životu u Bosni, ali uz nju i ostale istaknutije porodice koje su na razne načine bile povezane sa Rizvanbegovićima ili bar sa Ali-pašom. U tom smislu Hamdija Kapidžić je iskoristio sve što mu je onda stajalo na raspolaganju od arhivskih izvora i narodne predaje o toj porodici. Narodna predaja u to vrijeme bila je nezaobilazna, ali ni danas je ne možemo ignorirati kada je u pitanju slična tematika. Rasprave o porijeklu poro-

dice Rizvanbegovića i njenoj genealogiji ni danas nisu otišle dalje od onoga što nam je H. Kapidžić ponudio u ovom radu. Ali, mi danas raspoložemo značajnim historijskim izvorima koji će to pitanje sigurno pomjeriti naprijed, kad se steknu uvjeti za to, odnosno kad se to postavi kao historijska tema za istraživanje, a treba je postaviti, ili bolje reći kad se pojave novi kadrovi. Prema tome rad je u tom, pogledu potpuno aktualan i mislimo da će vrlo korisno poslužiti, jer se iz dana u dan pokazuje da je veliki nedostatak u našoj nauci, između ostaloga, nepostojanje ozbiljnih studija o pojedinim istaknutim porodicama našega naroda iz vremena srednjega vijeka i perioda osmanske vladavine. Jer, te porodice bile su poluga ukupnog društveno-političkog razvoja ove zemlje i imale su presudan uticaj na sva događanja u zemlji, one su bile identifikacione odrednice identiteta našega naroda, bez obzira bile one u samostalnoj državi ili u pokorenoj zemlji.

Što je Kapidžić odabrao baš porodicu Rizvanbegovića, nije nikakvo čudo. Ta porodica je, posebno, od 18. stoljeća pa do njenoga pogroma polovinom 19. stoljeća, igrala izuzetno značajnu ulogu u tom dijelu Bosne, pa i u cijeloj Bosni. Ali-paša je, na neki način, glavna ličnost ovoga rada, a prema shvatanju i pisanju Hamdije Kapidžića, kao i opće prihvaćenom mišljenju u narodu on je i najistaknutiji član te porodice. Možda bi se ovo pitanje moglo podvrgnuti kritici, osobito zbog toga što se isticanjem Ali-paše u prvi plan, zanemaruje uloga cijele porodice Rizvanbegovića i mnogih njenih istaknutih članova. Hamdija Kapidžić je sasvim ispravno isticao u svom radu, da se ne može dati potpuna genealogija navedene porodice, jer manjkaju autentični arhivski izvori. To jest nedostatak, ali nije bila prepreka da je profesor Kapidžić na vrlo ozbiljan način raspravljao o porijeklu porodice, njenom djelovanju, i osobito o djelovanju Ali-paše, bilo kao mutesellima u Stocu ili mutesarrifa u Mostaru. Mi ovdje moramo, čak potaknuti i nekim izlaganjem na današnjem promotivnom skupu još jednom, po ko zna koji put, istaknuti da Hercegovina u vrijeme Ali-pašine uprave nije bila odvojena od Bosne u teritorijalnom smislu ili u vojničkom smislu. To je bila niža administrativna jedinica koja je data Ali-paši da njome upravlja kao sultanov činovnik i on nikada nije postao valija nego je stalno ostao kao mutesarrif, a to što ga često nazivaju vezinom, to je jasno ako se ima na umu da je on dobio čin paše sa tri tuga i automatski je ulazio u red vezira, ali na ovoj službi vezirski naziv ne znači ništa. Bosanski namjesnik je ipak imao određene ingerencije nad Ali-pašom, koji to nije želio. To se vidi i iz ovoga rada Hamdije Kapidžića, kada mu čak i Austrijanci pomažu da otkloni uticaj bosanskog namjesnika. Naravno, i to je jasno jer je u planovima Austrije već bio stvoren pojam dviju pokrajina Bosne i Hercegovine, kao zasebnih ili u stvari sredstvo kako bi lakše razbijala jedinstvo Bosne i lakše došla do svoga cilja. Dakle, Hercegovina nije posebna zemlja i nije ničim odvojena od Bosne. Ali-paša Rizvanbegović ili po autentičnim osmanskim izvorima Stočević predstavlja jednu izuzetno kompliciranu ličnost kako sa stajališta njegova ličnog karaktera tako i sa stajališta njegovog ukupnog političkog djelovanja. On je krajnje kontraverzna ličnost. To se vidi i iz ovoga rada r. Kapidžića. Ono što je van svake sumnje, bio je kao političar bez ikakvih skru-

pula, bilo da se to radi o njegovoj užoj ili široj porodici, bilo da se radi o pripadnicima drugih porodica. Nije prezao ni od kakvih postupaka u težnji da ostvari svoj cilj. To mu nije donosilo pozitivnu reputaciju kod sugrađana ili zemljaka, a najmanje u okviru klase kojoj je pripadao. Ali to njemu nije smetalo. On je znao iznevjeriti i svoje najbliže saradnike i saveznike i prijatelje. Kao primjer navest ćemo njegove odnose sa Smail-agom Čengićem i Hasan-begom Resulbegovićem koji su zajedno s njim bili disidenti u vrijeme Pokreta za autonomiju u Bosni. Priča se, da nakon što je postao mutesarif u Hercegovini nikada se nije više sastao sa Smail-agom, jer jedan drugome nisu vjerovali. Resulbegovića je potpuno razvlastio i istisnuo iz svakog političkog djelovanja, a mjesto Resulbegovića uveo je u vlast svoje sinove. Negdje kasnije Hasan-beg Resulbegović će mu vratiti milo za drago. U vrijeme Latasa, naime, bio je otvoreni neprijatelj Ali-paše. S druge strane, on je bio vješt organizator i znao je osjetiti svaki trenutak i postaviti se prema njemu. Naročito se to odnosi u pogledu sticanja ekonomskih dobara, kojima treba zahvaliti mnogobrojna značajna poznanstva od centralne vlasti u Carigradu do bosanskih namjesnika. Tako da se stiče utisak da je raspolagao ogromnom moći. Ovo se naročito odnosi na vrijeme kada je postao samostalni upravnik hercegovačkog sandžaka. Opet ću navesti jedan primjer. On je uspio da isposluje na Porti nešto što sigurno do tada niko nije. Naime, on je privolio Portu da državne ili carske mukate jednostavno pretvori u zeamete za svoje sinove. Uzalud su bila upozorenja i odbijanja carskog defterdara-ministra finansija, da je to nezakonito i da je to nemoguće. On je ostao uporan i konačno carske mukate koje su držala njegova braća, a koji su bili uz Pokret za autonomiju, jednostavno rasformira i pretvori ih u zeamate svojim sinovima koji će nakon toga veoma brzo napredovati na ljestvici vladajućeg vojničkog sloja. On je platio glavom zbog toga što je Latas znao za moćne veze Ali-paše na Porti ili u krugovima uticajnim u Stambolu. Zato ga nije htio otpremiti u Stambol, jer je znao da bi se prije vratio nego bi Latas otišao iz Bosne. Moglo bi se navesti mnogo primjera njegove moći. Ali, mi mislimo da r. Kapidžić nije imao cilj da o tome raspravlja, nego da dade jednu sliku ukupnih odnosa na tom prostoru Bosne u vremenu u kojem je sticajem okolnosti djelovao Ali-paša. On se pokazao i kao izvanredan privrednik. Strogo je vodio računa da se sve što je moguće obrađivati obrađuje i da se stvaraju nove proizvodne površine zemlje. Posve je sigurno da je on hercegovačke Vlahe naučio da rade, odnosno prisilio ih da rade i od tada datira radinost Hercegovaca, posebno u južnoj Hercegovini. Poznato je, da je uveo veliki broj novih kultura u poljoprivrednoj proizvodnji. Tako je uspio da u Hercegovini proizvede pirinča onoliko koliko je moglo potpuno da zadovolji potrebe stanovništva toga okruga. On je podigao plantaže maslina i sadio ih uz puteve od Bune do Stoca. On je podigao plantaže duda za uzgoj svilene bube. On je neka područja u cijelosti kultivirao melioracijama i navodnjavanjem i iz temelja naselio kao što je na pr. Trebižat. On se bavio i prometom i preradom drveta zajedno sa strancima itd. Ono što je najviše želio i na čemu je najviše nastojao bilo je da se što više osamostali od bosanskog namjesnika. Naime, hercegovački sandžak u smislu teritorijalne pripadnosti nije izdvojen iz Bosne. U

vojnom smislu bio je podčinjen bosanskom namjesniku. Ali-paša je nastojao da to anulira i da nema nikakve veze sa namjesnikom u Bosni. On je, u stvari, dobio samo upravu, odnosno postao upravnik sandžaka sa titulom paše od tri tuga i obaveze koje su iz toga proizlazile. O tome postoji opća zabluda u našoj historiografiji, o čemu je napri-jed bilo malo govora. Profesor Kapidžić je, koristeći se arhivskim izvorima, prije svega dubovačkog arhiva ali i drugih arhiva Mletačke države i Austrije, pokušao predstaviti opće političko stanje na tim prostorima. To je ono što ovome radu daje osobitu vrijednost i draž. Osobito je dobro prikazao unutrašnja previranja u toj porodici i naročito odnos Francuske prema tome dijelu naše zemlje i njeno uplitanje u porodične razmirice Rizvanbegovića. U stvari to je bio pokušaj uplitanja Francuske u opće prilike u Bosni i uvođenje svoga uticaja na te prostore.

Naročito želimo istaknuti njegovu raspravu i prikaz odnosa Dubrovačke republike sa Bosnom, odnosno, neposredno sa njenom pokrajinom Hercegovinom, prije svega na privrednom planu, jer u političkom smislu obje pokrajine su zavisile od Porte. Naime, poznato je da je Porta u vremenima koje tretira ovaj rad, nastojala vezati Dubrovačku republiku uz Bosnu zbog njenih ekonomskih interesa i lakšeg ostvarenja prihoda koji su bili redovna obaveza Dubrovnika prema Osmanskom carstvu. Prof. Kapidžić je upravo te odnose veoma utemeljeno i na izvorima zasnovano predstavio kao vrlo živu i vrlo razgranatu sliku odnosa ova dva područja, Hercegovine kao jednog osmanskog i bosanskog sandžaka i Republike kao tributarne zemlje Osmanskog carstava. I dokle je mogao pratiti to stanje prema arhivskim izvorima Dubrovnika Kapidžićeva slika ukupnih odnosa na tim prostorima bila je bogata, dosta jasna i vjerna. Zato možemo zažaliti što je Dubrovačku republiku zadesila nevolja propasti i pokoravanja od strane Napoleona i kasnije Austrije, jer se nakon pada Dubrovnika temeljno mijenja struktura odnosa na tom prostoru, a osobito se potiskuju kao politički faktor, a i kao djelatnici u politici i učesnici u ekonomskim odnosima domaćih ljudi ili Dubrovnik kao autentična politička organizacija u cjelini. Sve se podređuje interesima osvajačkih država, koje u svim odnosima primjenjuju svoje metode i rade za svoj interes. Značajno se gube neposredni kontakti Dubrovčana i Bosanaca. Na taj način postalo je teže pratiti opće prilike na tom prostoru. Mi želimo istaknuti da se prof. Kapidžić, raspravljajući o odnosima Dubrovnika i Bosne, nije služio pukim prepričavanjem dokumenata, nego je svojom interpretacijom i svojim pronicanjem i u podtekst svakog dokumenta, znao veoma dobro da procijeni pravu suštinu pojedinog događanja ili pravu vrijednost dokumenta, upozoravajući vrlo često da određeni dokument nema vrijednost istine. To je očito posljedica urođenog osjećanja šta je istina, a šta podvala. Moglo bi se reći, da je to opća karakteristika čovjeka toga podneblja, kojega u ovom slučaju predstavlja prof. Hamdija Kapidžić. Ono što posebno treba istaknuti kod prof. Kapidžića jest činjenica da on daje veoma malo decidnih, apriornih zaključaka. Uvijek ostaje izvjesna sumnja, pa i mogućnost alter-

nativnog zaključka, što je, u slučaju nepostojanja potpuno vjerodostojnih arhivskih dokumenata i dokaza, za nauku jedino prihvatljivo. Kako bilo, profesor Kapidžić je ostavio rad koji nas upoznaje sa stvarnim odnosima Dubrovnika i Bosne, kako u političkom smislu, tako i na polju privrednih odnosa. I jedni i drugi odnosi bili su veoma razvijeni i, uglavnom, veoma prijateljski, uprkos određenim, češćim ili rjeđim incidentima na graničnim područjima, koje su, uglavnom, stvarali razni odmetnici i kriminalci, a nisu posljedica od strane zvaničnih vlasti organiziranih sporova i sukoba.

Ono što želimo istaknuti kao osobito vrijedno u ovom radu prof. Kapidžića je njegova rasprava o odnosima Crne Gore i Bosne ili u konkretnijem smislu o odnosima vladike Petra II Petrovića-Njegoša i Ali-paše Rizvanbegovića kao nominalnih lokalnih predstavnika vlasti. U suštini kroz ove dvije ličnosti se oslikavaju cjelokupni odnosi Bosne i Crne Gore, pa i mnoga zbivanja na tim i širim prostorima.

Treba naglasiti, da odnosi ovih dviju zemalja ili odnosi ovih dviju ličnosti, nisu bili predmet većeg interesiranja od strane bosanskih historičara. Oni su zaokupljali posebnu pažnju ili crnogorskih istraživača ili srpskih historičara. Posljedica toga su vrlo često jednostrano prikazivanje tih odnosa i jednostrani zaključci. Zato je za nas važan ovaj rad prof. Kapidžića da bismo vidjeli na koji su način naši povjesničari gledali na te odnose i da li su usvajali ono što je napisano u historiografiji Crne Gore ili srpskoj historiografiji. Odmah da kažemo, profesor Kapidžić ne podliježe pisanjima i zaključcima tih historiografija, mada mu je bilo veoma teško da izbjegne njihovom određenom uticaju.

Gledano sa stanovišta društveno-političkog uređenja unutar navedenih područja, treba istaknuti da je ono bilo posve različito i upravo ta različitost je bila uzrok mnogih nemilih događanja na granicama ta dva prostora. Naime, u Crnoj Gori je teokratska vladavina sama po sebi uticala na jačanje vjerskog antagonizma prema ljudima iz Bosne, odnosno Hercegovine. Drugo, sama ta vladavina unutar Crne Gore nije imala potpuni uticaj na svoje sunarodnjake, jer društveni odnosi u Crnoj Gori počivali su na plemenskom i rodovskom uređenju. Samim tim i vlast nominalnog "vladaoca" bila je uslovljena voljom plemenskih starješina. Treće, što je svakako imalo negativne posljedice na odnose na tim prostorima, jest činjenica da je osnovni vid privređivanja u Crnoj Gori bila uskočko-hajdučka pljačkaška privreda. Tako se i iz rada prof. Kapidžića jasno vidi da su uskoci kao razularene mase malo ili nimalo slušale vladiku, a nanosile su ogromnu štetu odnosima između Bosne i Crne Gore. Konačno, na negativne odnose između tih zemalja uticalo je, u vremenima koje tretira prof. Kapidžić, izražene teritorijalne pretenzije Njegoša na prostore Bosne u tom dijelu ove zemlje. Tako Njegoš polaže pravo na Nikšićku župu, jer je navodno nju naselio njegov "prađed". Njegoša nije briga što je, i ako je to istina, to bilo po odobrenju zvanične osmanske vlasti i potreba ove zemlje, pa ako su se i naselili u tu župu

nisu u nju donijeli i Crnu Goru, nego samo našli uhljebljenje. Čista uskočka logika. To je sve opterećivalo ukupne odnose i uprkos mnogobrojnih pokušaja da se ti međusobni odnosi srede i učine stabilnim nije bilo trajnijih rezultata. Sve je to prof. Kapidžić veoma detaljno prikazivao i tu i tamo davao svoje ocjene. Prof. Kapidžić nije mogao zaobići i shvatanja da je neke teške incidente na tim prostorima inicirao ili organizirao i sam Ali-paša, zbog svojih ličnih interesa, a na štetu Bošnjaka. On je izbjegavao, što je razumljivo, donositi definitivne zaključke o tome. Ali je ostalo i u njegovu radu naznaka o nekorektnom djelovanju Ali-paše u odnosu na neke druge predstavnike vlasti u Bosni i istaknute prvake. Na pr. pogibija Smail-age Čengića i do danas je ostala priličito zagonetna, ili slučaj na Bašinoj vodi i sl. gdje su Crnogorci pobili delegaciju koja je pošla na pregovore. Doduše to nije bilo prvi put. Ali iz rada se vidi da je Ali-paša svoju službu upravnika područja obnašao dobro i osobito hrabro branio granice Bosne.

Valja istaknuti, uza sve ostalo, da je bio vrlo pažljiv prema masama proizvođača, jer je to bio i njegov i opći interes. Ne može se potvrditi njegova okrutnost ili nasilje nad podanicima bilo koje vjere.

Još jednu stvar želimo istaknuti, a to je naglasio i prof. Hadžibegović. Ali-paša je ustanovio Franjevačku provinciju Hercegovinu i učinio im mnoga dobra. Općenito, dobro je surađivao sa svećenstvom i pravoslavnih i katolika, a i oni s njim. Po tome zaslužuje od njih vječni spomen.

Da ne bismo detaljnije analizirali cjelokupni rad, želimo da kažemo da je on pozitivan u smislu skretanja pažnje na pitanja koja su od značaja za našu historiografiju, a koja nisu detaljno obrađena, pa kao takav predstavlja na određeni način inicijativni rad za daljnja istraživanja. Osim toga rad je putokaz, u metodološkom smislu, za daljnja istraživanja. On pokazuje da je naša povijest još uvijek u arhivima i da ih treba detaljno istraživati, a ne davati površne interpretacije. U ovom radu ima određenih ocjena prof. Kapidžića koje bi mogle doći pod lupu kritike, ali s obzirom na ono što smo istaknuli kao značajno u radu, kritiku ćemo izbjeći, smatrajući da su te ocjene posljedica činjenice da prof. Kapidžić nije u to vrijeme imao na raspolaganju ogromnu tursku arhivsku građu i da je, u ostalom, opće stanje u našoj historiografiji toga vremena nametalo i takve ocjene prof. Kapidžića.

Vjerujemo, da će ovaj rad korisno poslužiti u našoj nauci i sa zadovoljstvom preporučujemo da se pročita.

Ahmed S. Aličić